

"Kanske den bästa tiden i mitt liv".

Analys av emotioner i ett frågelistmaterial om livet i efterkrigstidens Finland

Lena Marander-Eklund

Åbo Akademi

lmarande@abo.fi

Keywords

*emotions,
questionnaires,
post-war memories,
Finland*

Abstract

This article deals with post-war memories written as answers to a questionnaire about life during the 50s in Finland. The aim is to present a methodology to analyze emotions in archival material to gain a more profound understanding of the memories during the period of time. The texts are analyzed through figures of speech such as emotional words, metaphors and words with emotive character. This includes the emotions evoked in my confrontation with the text. Answers that recollect post-war memories and the rebuilding of the society are studied through figures of speech. The analysis gives a perception of a time where the atmosphere in this case, consists of, the following: fear in connection with the memory of war, sorrow in connection with relatives fallen in battle, happiness about obtained welfare, bitterness about post-war sacrifices, eagerness about rebuilding the society and hope for future. At the same time, the writers of the questionnaires put forward that the 1950s was the best time ever. They look upon it with a large amount of nostalgia.

Inledning

Kulturvetare är vana vid att intervjupersoner både skrattar, suckar, ironiserar och gråter i en intervju. Vissa känslor uttrycks allmänt och är relativt lätta för oss att upptäcka. Men är det lika lätt att finna känslor i ett skrivet material, i ett frågelistmaterial? Jag ställer mig frågan på vilket sätt uttrycks känslor i ett material där informanter uppmanas att återge det förgångna i skrift. En central fråga här är de emotioner som krigsminnen och efterkrigstiden väcker. Vilken förståelse av en tidsperiod som 1950-talet ger en sådan analys? I denna artikel studerar jag frågelistsvar där personer blivit

ombedda att skriva om sitt 1950-tal med tyngdpunkt på emotioner i dem. Syftet är att utgående från en metodik som jag utvecklat, och önskar testa, att analysera emotioner i ett skriftligt levnadshistoriskt material. De teman som här tas upp är minnet av kriget och återbyggnaden av samhället efter det. Dessa teman ska förstås som exempel eftersom fokus i denna artikel ligger på utvecklingen av en metodik och en prövning av densamma. Vilka emotioner uttrycker informanten när de skriver om minnet av kriget och återuppbyggnaden efter det? Vilka känslor skapas hos mig i mitt möte med texterna? Vad berättar

dessa känslor om 1950-talet som tidsperiod? Här gäller således informanternas perspektiv som går ut på de känslouttryck som de använder, min tolkning av dessa känslouttryck samt de känslor som väcks i mig i mitt möte med materialet.

Analysen gör jag med utgångspunkt i svar på frågelistan "Berätta om ditt 50-tal" som etnologerna och folkloristerna vid Åbo Akademi sände ut gemensamt våren 2000 till ett informantnätverk (IF 2000/7). Materialet består av 72 svar på totalt 435 sidor. Frågelistan fick ett gott mottagande antagligen på grund av att många av informanterna var unga vuxna på 1950-talet. Den gav dem anledning att tänka tillbaka och reflektera över sin ungdomstid, om hur det gick till då de skaffade sig utbildning, då de sällskapade och gifte sig och bildade familj. Frågelistan bestod av 15 frågor bland annat om vardagsliv, mathållning, bröllop, mode, musik och hobbyer på 1950-talet. Här analyseras endast svar på en fråga nämligen den om samhällsbygget efter kriget. Uppmaningen om att berätta om samhällsbygget efter kriget var formulerad på följande sätt: "Berätta om de följder kriget hade haft när 50-talets samhällsbygge sattes igång." Uppmaningen ställdes på ett öppet sätt utan styrande delfrågor. Däremot gavs följande stödord: flyttning till städer, byggandet av förstäder och vägar, nya arbetsplatser, talkoanda¹, förändringar i jordbruket, storstrejken, kvinnans möjlighet till utbildning, minnet av krigets fasor, sorgearbete, änkestånd, omgifte, mardrömmar, sociala problem, krigsinvalid. I denna artikel begränsas behandlingen av frågeställningarna i frågelistan till minnet av kriget samt återbyggnaden av samhället efter kriget. Frågelistor används vid många traditionsarkiv som ett medel för att nå kunskap om olika fenomen och traditioner i såväl nutid som dåtid. Numera betonar

den folkloristiska forskningen ett mera individorienterat och upplevelsebetonat synsätt när det gäller frågelistor (se Hagström och Marander-Eklund 2005). Frågan är då på vilket sätt man kan läsa frågelistsvar, arkiverat material, med emotioner i fokus.

Hur kan man studera emotioner?

Sara Ahmed anser i *The Cultural Politics of Emotion* (2004) att forskaren i stället för att fråga vad känslor är ska se på vad de gör. Centralt enligt henne är studera hur känslor produceras. Ahmed menar att vi inte har känslor för ett visst objekt utan snarare att känslan skapas i mötet med objektet. Om känslor skapas i kontakt med objektet snarare än orsakas av det innebär det att känslor inte bara är objektet eller i objektet. Det är fråga om att objektet fylls med mening som har sitt ursprung i tidigare kontakter med objektet. Våra känslor om ett objekt är, enligt Ahmed, skapade med utgångspunkt i kulturella föreställningar (Ahmed 2004: 7).

Ahmed kritiserar modellen där känslor ses som psykologiska tillstånd. Istället ser hon dem som sociala och kulturella praktiker. I den psykologiska modellen som Ahmed kritiserar har en aktör känslor, de är hans/hennes och hon/han uttrycker dem till exempel genom att skratta, gråta eller sucka. Genom att en person uttrycker sina känslor reagerar du på dem och de har blivit dina. Det här menar Ahmed inte stämmer och presenterar en modell som hon kallar känslornas socialitet. Känslorna, menar hon, finns snarare ute än är inneboende i människan och rör sig utifrån (*outside in*) snarare än inifrån ut (*inside out*). Hon anger de känslor av sorg som människor i samband med prinsessan Dianas död drogs in i som exempel. Hon talar om att

ett helt land sörjde och funderar på vad det innebär. Känslor är, enligt Ahmed, således varken något som ”jag” eller ”vi” har utan är något som skapas i mötet med ett objekt och skapar en yta och gränser som tillåter alla slag av objekt att ges kontur. Känslor tar sig uttryck som effekter av cirkulation. Hon påminner oss om ordets latinska ursprung, *emovere*, som betyder just att röra sig ut. Men som hon säger innebär emotioner inte bara rörelse utan också fäste och anknytning. Här innebär denna rörelse att kroppar anknyts till kroppar och att anknytning sker genom rörelse (Ahmed 2004: 9ff).

Hon rekommenderar att vi studerar hur emotionsord och känslobjekt cirkulerar och genererar effekt. Detta kan man göra genom närläsning, speciellt med tanke på metaforer och metonymier. Hon anser att det är i språkliga stilistiska figurer, *figures of speech*, som känslor går att utläsa. De är således performativa till sin karaktär, involverar en talakt eller talhandling och användningen av emotionsord (Ahmed 2004: 12, se även Kronqvist 2007: 33f). Min fråga blir då hur emotionsord och stilistiska figurer går att utläsa ur ett material, i talakter, i detta fall svar på en frågelista om 1950-talet.

Metodologiska tankegångar

Med tanke på att jag eftersträvar att studera emotioner i frågelistsvar är det av central betydelse vad frågan som ställs i frågelistan handlar om. Frågan om samhället i krigets efterdyningar har troligtvis lett in informanterna på ett relativt tungt tema och det är klart att detta också syns i svaren. Självklart är ändå inte på vilka eller på vilket sätt som skribenterna uttrycker emotioner i detta sammanhang. Orsaken till att jag valt att studera frågelistsvaren genom

emotioner är min uppfattning om att informanterna genom dem samtidigt formulerar vad som är viktigt för dem. Redan att de väljer att ta upp ett visst tema i frågelistsvaret visar att det är viktigt för dem (eller också svarar de som de tror att mottagaren förväntar sig). Om talakten dessutom förstärks genom uttryckta emotioner anser jag att det de skriver är betydelsebärande för dem. Inom stilanalysen analyserar forskaren de medel som används för att en text ska göra intryck på en läsare. Denna analys kan göras genom att beakta så kallade stilaxlar. En sådan är affekt-axeln som avser skribentens engagemang i texten (Melin & Lange 1985: 7ff). För att kunna förstå vad avsändaren vill ha sagt med sin text, vilken inställning han eller hon har till det som refereras, kan textens emotiva betydelse studeras. Enligt Peter Cassirer har en text en betydelsekärna som består av referentiella, associativa och emotionella element (Cassirer 1993: 158ff; jfr Melin & Lange 1985: 149). Redan en liten inblick i litteratur om stilistik visar att emotioner i en text kombineras med ord såsom engagemang, inställning, betydelse och betydelsekärna. Emotioner torde därför kunna säga något om att det som skribenterna refererar till är viktigt för dem. Jag läser således skribenternas svar genom emotionsuttrycken i dem som ett sätt att nå förståelse för hur informanterna upplevt och minns efterkrigstiden och hur de omtolkat det i sin återgivning 50 år senare.

Hur hittar jag då uttryck av emotioner i talakterna? Utgångspunkten är att studera språkanvändningen, att se på språket som verklighetsuppyggnande och meningsskapande (Winther & Phillips 2000: 15ff). När det gäller min analys vill jag poängtera att det i hög grad är fråga om min läsning av svaren där min erfarenhet, med utgångspunkt i den bild av 1950-talet jag har,

påverkar hur jag tolkar svaren. Jag har inga egna minnen från 1950-talet (född 1958) men minns mycket väl hur mina föräldrar och andra vuxna i min omgivning talade om efterkrigstiden. Jag har sammanställt en analysmodell som går ut på att utläsa emotionerna genom emotionsord, metaforer och andra språkliga bilder samt genom ord med emotiv betydelse. Dessa tre metodiska grepp presenteras nedan. Men jag beaktar också de känslor som uppstår i mitt möte med texterna (Ahmed 2004).

Sara Ahmed anser att vi ska studera texters emotionalitet, hur känslor cirkulerar och genererar effekt genom en närläsning av texter med fokus på emotionsord (Ahmed 2004: 13). I min analys kommer jag för det första att ta fasta på emotionsord såsom: "Jag var rädd", "han blev så arg" och "det var en lycklig dag". För det andra kommer jag att se till stilistiska verkningsmedel såsom metaforer som enligt Ahmed är sätt att förmedla känslor (Ahmed 2004:12). En metafor är enligt Lakoff och Johnson ett sätt att omtala en entitet (sakled) genom att den tolkas, upplevs och förstås med utgångspunkt i något annat, en omskrivning (bildled). Ett exempel på en metafor som Lakoff och Johnson ger är "Tid är pengar" som kan tolkas som att tid är en begränsad resurs och uppfattas som en värdefull vara (Lakoff & Johnson 1980:5ff). För det tredje kommer jag att analysera de ord eller uttryck med emotiv betydelse, det vill säga värdeladdade ord, som återfinns i texterna. Jag studerar hur språket används för att kunna evaluera det som sagts eller skrivits (Holmberg 2002: 2). Rolf Hedqvist menar att en skribent/talare kan använda värdeladdade ord eller ord med emotiv betydelse för att övertyga sin läsare eller lyssnare. Ord med emotiv betydelse kan definieras som "ord som används för att uttrycka viss känsla eller attityd

och/eller används för att framkalla en viss känsla eller attityd" (Hedqvist 1978: 1). Denna definition är mycket vid och innefattar också vilken effekt emotiva ord har på lyssnaren/läsaren, i detta fall på mig. Enligt Per Holmberg går en analys av ord med emotiv betydelse ut på att identifiera de ord som har positiv eller negativ värdeladdning eller stilvalör. Han påpekar det mycket problematiska i att avgöra vilka ord som kan räknas som emotiva. En central fråga är för vem de har en värdeladdning. Enligt Malmgren är de ord som "av en majoritet av språksamfundet uppfattas på det sätt som talaren avser" (Malmgren 1989: 60). Kort sagt är de emotiva orden expressiva till sin karaktär och bildar en motpol till ord med saklig karaktär (Melin & Lange 2000: 38ff). Ett sätt är att se på ordens stilvalör eller perspektiv, att se om de är intensiva eller neutrala, aktiva eller passiva, positiva eller negativa. Exempel på positiva värdeord eller emotiva ord är härlig och strålande medan ynka och brakförlust är exempel på negativa värdeord (Melin & Lange 1985: 13ff). Det gäller att studera de expressiva syften en skribent kan ha till skillnad från informativa, förklarande och befallande syften (Melin & Lange 2000: 23).

Hur ska jag då veta vilka ord som har emotiv betydelse? Enligt Anna-Leena Siikala finns det vissa medel en berättare använder för att understryka ståndpunkten i sitt berättande såsom användningen av adjektiv, språkbilder och stil (Siikala 1990: 86ff). Det som jag kommer att analysera i frågelistsvaren är framförallt användningen av adjektiv, samt ordens stilvalör, om den är negativ eller positiv.

I vissa fall saknas emotionsord, metaforer eller ord med emotiv betydelse men talakten sätter ändå en känsla i rörelse hos mig (jfr Ahmed 2004). Ett exempel på ett

sådant fall är berättelsen av man som var barn under kriget och som återger hur han upplevde sitt möte med krigsinvalider:

Jag minns väl en krigsinvalid som saknade ben. Han satte sig på Salutorget invid Sundbron i Gamlakarleby och spelade dragspel. Under sig i snömodden hade han en oljetygbit. Det var den sociala tryggheten på 1950-talet (IF 2000/7:10).

Här uttrycks inte med ord att det var obehagligt och sorligt, inte heller används stilistiska figurer eller ord med emotiv betydelse. Ändå inger beskrivningen en känsla eftersom den frammanar en bild av misär, trots att den framställs lakoniskt och utan känslouttryck. Jag menar att det är just på grund av bristen på emotionsord som jag uppfattar att texten som fylld av känslor eftersom jag här kompletterar med känslor som till synes saknas i den och som jag skapar på grund av min egen erfarenhet. Även det avskalade, precis som tystnad, kan sätta känslor i rörelse. Susanne Nylund Skog påpekar i sin avhandling om barnafödande hur en avskalad, distanserad berättelse och tystnad kan vara ett sätt för en person att återge en chockartad upplevelse (Nylund Skog 2002: 148ff). Hos mig sätter citatet gamla minnen i rörelse eftersom jag från min barndom på 1960-talet kommer ihåg hur dessa ibland benlösa krigsinvalider tog sig från gård till gård och sjöng vemodiga sånger för att få en slant. Att stöta på dessa krigsinvalider var mycket skrämmande och jag kunde, som barn, inte förstå hur och varför de hade mist sina ben. Dessutom fyller jag på med senare erfarenheter om invaliditet. Känslorna i materialet studeras således genom skribenternas och mina reaktioner såsom de produceras i texten genom emotionsord, metaforer och ord med emotiv betydelse.

Uttryck för emotioner i materialet

Min första reaktion, när jag började läsa igenom frågelistsvaren och ännu inte utvecklat en metodik för en läsning av dem, var att de inte gav uttryck för känslor överhuvudtaget. Alldeles tydligt behövdes en metodologisk apparat för att emotionerna i texterna skulle öppna sig för mig i min läsning. När jag började se efter på vilket sätt skribenterna omtalar 1950-talet kom jag fram till att de nästan med en mun skriver om tidsperioden som en mycket fin tid som de uttrycker sig nostalgiskt över. 1950-talet har i deras uppfattning, sett ur dagens perspektiv fått ett positivt skimmer över sig. De anger att folk då var arbetsamma, att ingen klagade trots att många levde fattigt och de uttrycker också en stark tro på framtiden som fanns då. Vid en metodisk granskning av materialet fann jag att frågelistsvaren i stor utsträckning innehöll emotionella uttryck.²

Minnet av kriget

I svaren gestaltas minnet av kriget trots att frågelistan handlar om 1950-talet. Kriget satte sina tydliga spår också i tiden efter själva kriget som informanterna minns och skriver om. Här kommer sorgen efter de stupade in, samt också den tystnad som denna sorg i vissa fall föranleder.

Trots att en av frågorna gällde samhället i krigets efterdyningar meddelar en hel del informanter också egna upplevelser från kriget.³ Svaren handlar främst om minnet av bombardemang – minnen, sett ur ett barns synvinkel, som informanten säger sig kunna plocka fram när hon vill:

Där har jag skräcken, när sirenerna tjöt och man blev uppriven ur sängen mitt i natten och halvt släpad till skyddsrummet /.../ jag minns paniken, när brandbomberna föll utanför... /.../ Jag minns

hur himlen flammade av bränderna på Busholmen, när sirenerna hade blåst 'faran över' och vi vågade oss upp ur skyddsrummet /.../ Jag minns hur vi klev över trasiga dörrar, bråte och glasbitar, när vi sökte oss uppför trapporna och in i vårt demolerade hem, där allt i sovrummet var täckt av ett lager glittrande glasbitar – helt oanvändbart (IF 2000/7: 59)

Detta minne återger hon i form av "jag minns" med starka emotionella uttryck såsom skräck och panik. Att som barn på natten bli uppriven ur sin säng för att söka sig till ett bombskydd och att komma tillbaka till ett demolerat hem – hemmet som borde vara en trygg plats – återges här mycket tydligt och med hjälp av emotivt språk. Dessutom är det skrivet ur ett barns synvinkel där de vuxna är tämligen osynliga trots att det antagligen var de som först reagerade på sirenernas tjut. Minnet av dessa upplevelser sammanlänkas till en sinnesförnimmelse av ljudet av sirener. Sirenen blir i denna berättelse en metafor för fara. En annan skriver också om alarmsignalernas tjut och bedömer det som hemskt och menar att "jag tror att dessa minnen aldrig stryks ur ens minne" (IF 2000/7:35). Här handlar det om personliga upplevelser, men man minns kriget också på ett kollektivt plan. I ett annat frågelistsvar, också framställt ur ett barns synvinkel, diskuterar informanten rädsla och bristen på rädsla i samband med bombardemangen: "Var vi rädda? Jag tror inte det, åtminstone syntes det ingen panik" (IF 2000/7:42). Minnet av kriget framkallar således känslor av rädsla men också dess motsats, bristen på rädsla.

Bengt Kristensson Ugglå skriver om nationers olika sätt att hantera minnen och gör en jämförelse mellan Sverige och

Finland i detta avseende. Den finska minneskulturen med utgångspunkt i firandet av självständighetsdagen, anser han, skiljer sig från den svenska genom att vara allvarlig och militärisk och genom att den aktualiserar krigsminnena. Den finska minneskulturens grundberättelse, i samband med firandet av självständighetsdagen, "handlar om krigserfarenheterna och de ärorika nederlag som trots allt räddade nationens existens" (Kristensson Ugglå 2008: 41). Detta förklaras genom att skapandet och försvarandet av nationalstaten Finland var en komplicerad och krigisk process. Minneshantering är en handling, ett arbete och man kan enligt Kristensson Ugglå tala om minnespolitik. Minnena från händelserna 1939–1945 får en samlande funktion (Kristensson Ugglå 2008: 59).

De som upplevt kriget vid fronten skriver mera sällan om upplevelserna (och det ingick heller inte i frågan som de svarar på). Vissa män som deltog i kriget anger när och var de deltog i fronttjänst som en levnadsteckning med fokus på plats och tid. Här verbaliseras få upplevelser och få känslor.

*Bombade hus i Åbo
28.6.1941, Åbo Slott i bakgrunden. Etnologiska
arkivet vid Åbo Akademi
(KIVÅ B56425). Anonym
donation.*

Vissa informanter meddelar ganska fåordigt (men med användning av ord med emotiv betydelse) att många frontmän var "i dåligt skick efter kriget" och att de hade mardrömmar efter kriget under 1950-talet och en lång tid framöver (IF 2000/7:12). De män som kom hem vid fredsslutet fick inget stöd för psykisk hantering av upplevelserna och återkommande mardrömmar var en följd av obearbetade minnesbilder. En av orsakerna till posttraumatisk stress var att de grubblade över varför de själva klarade sig oskadda när deras kamrat inte gjorde det (Enberg 2004: 94f).

I svaren framkommer att kriget var ett vanligt samtalsämne på 1950-talet. Ibland omtalas detta med emotionella uttryck: "Krigets fasor hörde jag mycket om, som berättelser på visiter och hos släkt" (IF 2000/7:11). Uttrycket "krigets fasor" återkommer i materialet (och fanns också som stödord i frågelistan) och kan ses som ett sätt att återge det fasansfulla som krig innebär med en standardfras som nästan kan ses som ett sätt att emotionellt distansera sig från händelserna. Kriget som samtalsämne innebär även att skribenterna kommer in på dem som stupat i krig och sorgen i sam-

band med det. En informant skriver om dem som stupat i krig: "Många familjer hade någon stupad i sin krets, alla kände någon som hade en stupad son" (IF 2007/7:23). Begreppet "stupad son" är tydligt känsloladdat men den sorg som den stupade sonen innebar omnämns dock inte på något personligt sätt eller med användning av emotionsord såsom att vara ledsen, eller med känslouttryck såsom att gråta. Sorgen omnämns i texten heller inte som personlig utan som en kollektiv sorg som berör och angår hela landet. Att sorgen var personlig förekommer också i svaren. En informant berättar om krigstiderna och hur vanligt det var med sorgebud under denna tid:

Tyvärr blev det också många hjältebegravningar. Det var knappast så man vågade öppna dagens tidning då *Husis* [Hufvudstadsbladet] under rubriken 'För fosterlandet' kunde ha två hela sidor med dödsannonser per dag över stupade pojkar. Vi var unga människor, som följde unga kamrater till graven (IF 2000/7:72).

Det var inte vem som helst som dog utan unga människors unga kamrater. Här omtalas de stupade som hjältar och att de dött för fosterlandet, åtminstone enligt dagstidningens rubricering. Huruvida informanten uppfattar de "stupade pojkarna" som hjältar framgår inte, däremot kan man utläsa rädsla för att ta del av information om vem som denna gång dött.

Ett exempel på ett uttryck av personlig förlust är det fåordiga: "Min äldsta bror stupade i vinterkriget" (IF 2000/7:19). Skribenten fortsätter svaret genom att förklara vad de olika syskonen hade för uppgifter i kriget. Här finns inga egentliga emotionsord, metaforer eller andra uttryck

Hjältebegravning i Åbo 7.9.1941. Etnologiska arkivet vid Åbo Akademi (KIVÅ B56424). Anonym donation.

för sorg. Eventuellt beror bristen på emotionsord på att det gått så lång tid sedan förlusten att sorgen inte längre känns så aktuell *eller* på att de saknar ord för att uttrycka sorgen över att mista sin son, bror eller fästman. Det kan också vara fråga om en ovilja eller oförmåga att i detta sammanhang skriva om sorg och förlust. Att återge en så tung upplevelse fåordigt och med sparsamma medel kan ur ett psykologiskt perspektiv ses som copingmetod, som ett sätt för individen att klara av omvärlden, istället för att återuppleva händelsen (Pargament 1997: 82). Men lika mycket kan det vara fråga om ett stilistiskt berättargrepp, eller ett sätt att hedra minnet av när och kär i stillhet.

Bortträngande och förnekande är två sätt att hantera minnet av tunga upplevelser, ett slags försvar (Wennberg & Wennberg 2002: 77ff). I ett frågelistsvar omtalas detta förträngande:

[A]lla de som stått i löpgravarna alla dessa år talade ogärna om kriget. Man ville liksom förtränga alla de minnen och synintryck som ständigt ville tränga sig på. Personligen är jag glad att jag kunnat sova utan mardrömmar (IF 2000/7:34).

Enligt Sture Enberg är viljan att undvika allt som påminner om det svåra man upplevt ett inslag i posttraumatisk stress. Han konstaterade i sin undersökning om veteraners krigsminnen att många direkt vägrade tala om saken (Enberg 2004: 102). Detta framkommer också i de svar där informanten fört på tal hur det talades om kriget under 1950-talet:

Det [kriget] kom nästan alltid på tal. Om inte förr så efter någon sup. Men det fanns också undantag. Det fanns

sådana frontveteraner som hade varit med om och sett så hemska saker att de varken kunde eller ville tala om dem. (IF 2000/7:36)

Citatet visar att kriget nog var ett centralt samtalsämne, men flertalet informanter skriver att kriget inte omtalades. Det visar också att de som haft grymma upplevelser valde tystnaden som strategi. Ulla-Maija Peltonen har i sin undersökning om inbördeskriget 1918 visat att ett sätt för en nation att förtränga det förgångna är att tåga om det men att det inte innebär att den enskilda individen glömmet det som skett (Peltonen 2003: 9ff).

Tystnad kan enligt Pirjo Kukkonen vara negativ och positiv. Den negativa tystnaden är då svåra och ömtåliga frågor i samhället tigs ihjäl. Hit hör också tystnad som uttryck för hat, ilska och straff. Tystnaden kan användas för att ifrågasätta, förneka, varna, hota, förolämpa, begära, beordra och i samband med att utföra rituellt interaktion (Kukkonen 1991: 137). I det sistnämnda sammanhanget kan tystnaden ses som ett religiöst uttryck inför det heliga eller andliga, att inte med ord bryta sönder det som känns viktigt. Tystnaden kan även vara positiv, kontemplativ och kreativ till sin karaktär. Den kan också tolkas semantiskt som ett uttryck för känslor såsom ilska eller hat, förolämpning eller förödmjukelse (ibid.). Att inte uttrycka död och sorg verbalt kan alltså tolkas som ett uttryck för känslor. Inte bara de emotionsord, metaforer och ord med emotiv betydelse som informanten använder uttrycker således känslor utan även tystnaden är ett sätt att hantera känslor.

Enligt Susanne Nylund Skog kan tystnaden tolkas som ett uttryck för att det saknas ord för att återge en upplevelse. Detta brukar ofta slentrianmässigt tolkas som

maktlöshet. Nylund Skog påpekar att det också kan ses som att det inte finns narrativa former för att återge vissa upplevelser, speciellt då ens upplevelse inte överensstämmer med de narrativa förebilderna om hur en upplevelse ska berättas (Nylund Skog 2002: 152ff). Man kan fråga sig om de narrativa förebilderna för en berättelse om krig är en hjälteberättelse där mannen, fästmannen, sonen, brodern kommer, kanske sårad, men ändå hem från kriget. Den berättelse där mannen ifråga stupar har eventuellt inte narrativa förebilder och kan därför inte omtalas. Men berättelsen behöver inte berättas eftersom människorna under denna tid visste vad det innebar att dra ut i krig. Georg Drakos har undersökt tystnadens makt i samband med berättelser om hiv och talar om tystnadskrav och tystnadens olika rolluppsättningar. Han undersökte familjer som valde att inte tala om hiv trots att en i familjen var hiv-smittad och menar att tystnaden här blev ett sätt att hindra insyn i familjen. Denna kontext genererar något som han kallar för brutna berättelser, en berättelse som domineras av tystnad (Drakos 2005: 134ff). Det lakoniska uttalandet ”Min äldsta bror stupade i vinterkriget” (IF 2000/7:19) kan ses som en sådan bruten berättelse. Till skillnad från den analys som Drakos gör gäller tystnaden i mitt fall inte själva stupandet, döden, utan den förväntade sorgen i samband med att döden omtalas. För den som har erfarenhet av krig väcker uttrycket ”stupa” kraftiga känslor och innebär att nästan en hel värld av minnen och erfarenheter aktualiseras. På så sätt kan uttrycket ”min äldsta bror stupade i vinterkriget” ses som en miniberättelse där mottagaren fyller på med både händelser och känslor.

Britta Lundgren påpekar att det finns kulturella förväntningar på hur sörjande ska gå till, ett slags iscensättning av den sör-

jande som en godtagbar man eller kvinna (Lundgren 2006: 25). Sorgearbetet som en förtryckt känsla, att sorgearbete inte var något som man pratade om framkommer i materialet (IF 2000/7:11). För en del kan valet att tala om en traumatisk händelse vara bäst medan det för en annan är bäst att tåga. Men tystnaden behöver inte vara medveten och är här situationsbunden. Informanten har inte behov av att berätta om sorgen i frågelistsvaret eftersom han/ hon förutsätter att läsaren förstår att förlust i samband med krig innebär sorg.

Återuppbyggnaden efter kriget

I frågelistmaterialet framställs återuppbyggnaden efter kriget både på ett personligt och på ett samhälleligt plan. På ett samhälleligt plan är det fråga om hur hus, stadsdelar, vägar och annan infrastruktur byggs upp, om inflyttning till städerna samt krigsskadeståndets betydelse. På det personliga planet gäller det möjligheter till utbildning, ny bostad, allmänt materiellt välstånd samt en allmän tro på framtiden:

Vi hade bildat familj 1943 – kriget kändes långt – och det var tvång att få ett yrke och en inkomst. Därför blev det ett mycket forcerat studerande under och efter kriget för min del. Men jag är glad över alltsammans. Det man bygger upp brukar man ha glädje av (IF 2000/7:1).

I citatet berättar informanten om hur han, trots ett krig som upplevdes som långt, efter krigsslutet byggde upp sitt eget liv för sin egen och familjens del. I visionen om en framtid ingick utbildning och arbete. Trots att det var svårt lyckades han få både utbildning och arbete, något som han säger sig vara glad över. Att han dessutom byggde sin framtid själv – trots alla svårigheter –

uttrycker han inte enbart som glädje utan också som något som kan tolkas som stolthet över att han och också andra i hans samtid lyckades med det de hade för händelser.

Det nyvunna materiella välståndet är sådant som skribenterna omtalar med känslor av lycka. Här gällde det både stora och små glädjeämnen. Att äntligen få riktigt kaffe utan ransonering var "en glädjens dag för oss alla /.../ när också kaffet en dag frisläpptes" (IF 2000/7:59). Krigstiden innebar också en ekonomisk depressionstid med brist och reglering av varor som följd. En avreglering av varor inträffade under åren 1947–1954. De varor som reglerades sist, och längst såldes på kort, var smör och kaffet som släpptes till fri försäljning år 1954 (Heinonen 1999: 35). Bostadsbristen är ett ämne som återkommer i frågelistsvaren. Att lyckas få en lämplig bostad omtalas som lyckligt: "Lycka den som fick en Aravabostad.⁴ En 'Lotto-vinst'" (IF 2000/ 7:70). På det personliga planet handlade det om att "Man arbetade, sparade och hoppades på /.../ egen bostad" (IF 2000/ 7:70). Att få en egen ordenlig lägenhet omtalas med positiva ord: "Vi fick fyra rum, kök, balkong, nya möbler, kylskåp, Tv, radiogrammofon. Eget rum /.../ Fantastiskt" (IF 2000/7:11). I hemmet underlättade maskinerna arbetet: "I hemmen hade tvättmaskiner, frys- och kylskåp kommit in. Den långsamma och tunga handtvätten var sen tvättmaskinen kom, nu ett minne blott" (IF 2000/7:34). För många innebar just tvättmaskinen en lättnad i hemarbetet (Heinonen 1999:37).

Samtidigt som frågelistsvaren gestaltar känslor av lycka i samband med nyvunnet materiellt välstånd återges även det motsatta, nämligen bristen på varor. Ett uttalande om bristen på materiellt välstånd som kan tolkas på många sätt är följande: "Det var ju brist på allt" (IF 2000/7:23). Hos mig

väcker kommentaren negativa känslor men man kan tänka sig att avsikten också är att med stolthet uppvisa hur det gick att leva trots brist på varor. Följande citat tyder på att den materiella bristen inte omtalas som entydigt negativ: "Den allmänna levnadsstandarden i Finland var låg efter kriget, men man led inte av det. Alla befann sig i samma situation" (IF 2000/7:24). Att bristen på varor inte enbart behöver ses som något negativt framkommer i de uttalanden som framställer 1950-talet i allmänna och ofta positiva ordalag. Ett svar avslutas med ett kärnfullt uttryck: "Ett gott rejält 1950-tal" (IF 2000/7:11). Tiden uppfattas som god och dessutom rejäl, ett ord som också, åtminstone för mig, har en positiv laddning. Hanna Kuusi skriver hur det i det nostalgiska talet om 1950-talet blir uppenbart att livet förr uppfattades som mera äkta, känslorna starkare och saker och ting upplevdes som mera rätt (Kuusi 2007: 134). Denna föreställning framkommer i citatet ovan och upprepas i följande i en liknande utsaga: "När jag tänker tillbaka 40–50 år så nog verkar den tiden lugn och idyllisk mot dagens hetsiga och elektroniserade tillvaro" (IF 2000/7:62). Här jämförs 1950-talet med dagens samhälle där 1950-talet framställs i positiv anda.

Trots att frågelistmaterialet genomsyras av sorg och bekymmer finns här också ett positivt spår, nämligen hoppfullhet inför framtiden. Denna hoppfullhet gäller återuppbyggandet av samhället och en allmän syn på framtiden.

Under 40–50-talen märkte man ju för varje år att det blev litet bättre med allting. Små men märkbara steg. Detta hade nog en väldig betydelse för varje medborgare i samhället. Man märkte att det lönade sig med arbete och ansträngning (IF 2000/7:1).

I citatet används många positivt värdeladdade ord. Allting blev bättre, trots att det inte gick så snabbt utan med små men märkbara steg. Här kan ordet "steg" ses som en metafor för utvecklingen, en rörelse mot det bättre. Dessa steg anges som betydelsefulla för medborgaren i samhället. Att skribenten anger att arbete lönade sig uppfattar jag som något de såg positivt på.

Uppbyggandet av samhället skedde i form av att nya hus och stadsdelar reste sig i "raskt tempo" för "vanliga människor" (IF 2000/7:70). Det var fråga om ett energiskt byggande för en bättre framtid. Nya moderna stadsdelar växte upp i de större städerna i modernistisk stil (Tuomi 2005:9ff). Till krigsveteranerna ville staten betala en "hedersskuld" genom att bygga hus åt dem. Återuppbyggandet av hus och stadsdelar kallas enligt Nikula för den heroiska materialismens tid där nationalism, finskhet och modernism tätt vävdes ihop (Nikula 2005: 150). Också nya vägar byggdes, och t.ex. en landsvägsförbindelse till skärgården omtalas som något "ofattbart" (IF 2000/7:32). Nya arbetsplatser skapades och en satsning på utbildning gjordes (IF 2000/7: 56).

Landets infrastruktur, d.v.s. vägar, skolor, sjukhus o.a. allmänna institutioner skulle återuppbyggas. Stora investeringar i industrin var nödvändiga för att man skulle kunna fullgöra krigsskadeståndet, som måste betalas i form av produkter samt för att kunna tillgodose egna medborgares ökande krav på produkter av olika slag (IF 2000/7:55).

Även om citatet ovan innehåller få emotionsord och relativt få ord med emotiv betydelse utandas den ändå en strävan att med gemensamma krafter återskapa det som var och dessutom att göra framtiden

ännu bättre. För att kunna läka de materiella och mentala sår som kriget hade förorsakat, främst förlusten av Karelen, var en gemensam satsning på arbete för en stigande levnadsstandard nödvändig (Hietala 1992: 9).

Många gånger omtalas efterkrigstiden med få emotionsord. Citatet nedan kan enligt mig läsas på många sätt, dels som ett uttryck av bitterhet, dels som ett uttryck för stolthet och framtidshopp men också bara som ett konstaterande. Sammantaget ger det en mörk bild av informantens syn på efterkrigstiden:

De kännbaraste uppoffringarna under efterkrigstidens samhällsbygge /.../ krigsskadeståndet till Sovjetunionen, egendomsöverlåtelsen till de fördrivna karelarna, tvångslån för att bekosta deras nyetablering /.../ den s.k. sedelklippning då alla utelöpande sedlar klipptes itu (IF 2000/7:55).

Informanten använder ordet uppoffring som enligt mig i detta sammanhang har en negativ klang. Krigsskadeståndet, egendomsöverlåtelsen⁵, tvångslån och sedelklippning⁶ omtalas som en uppoffring. Även andra informanter omtalar krigsskadeståndet med negativa förtecken: "Krigsskadeståndet var ett blödande sår tills det var betalt" (IF 2000/7:1). Här använder skribenten en metafor för krigsskadeståndet. Det blödande såret (bildled) får här symbolisera den ansträngning (sakled) skadeståndet innebar för finländarna. Det är ett komprimerat sätt att återge sin åsikt om saken och inkluderar uttryckta emotioner. Lakoff och Johnson anser att metaforen inbegriper en hel begreppsvärld. De anser att våra erfarenheter struktureras enligt vad de kallar för erfarenhetsgestalter och menar att metaforerna är ett sätt att kommunicera

Byggandet av Martins stadsdel i Åbo i början av 50-talet. Fotograf Uno Selén. Etnologiska arkivet vid Åbo Akademi (KIVÅ B51880)

Vägbygge i Åbo stad. Fotograf Uno Selén. Etnologiska arkivet vid Åbo Akademi (KIVÅ B51876)

erfarenheter (Lakoff & Johnson 1980: 139ff). Att uttrycka att krigsskadeståndet var ett blödande sår kan tolkas som att skribenten kommunicerar en erfarenhet av något som uppfattades som tungt, ansträngande och som pumpade livskraften ur landet, samt något som hade en långvarig effekt. Men krigsskadeståndet omtalas också med positiva känslor eftersom det kopplas ihop med ökat materiellt välstånd:

”Krigsskadeståndet” gav Åbo arbete genom Wärtsilä och Laivateollisuus med underleverantörer som ”kom igång” med fart efter krigsslutet, så man kan säga att kriget i denna mening var en ”lyckospark” för Åbo!! (IF 2000/7:70).

Här avses att krigsskadeståndet, och i sista hand kriget var orsaken till att industrin tog fart, åtminstone i Åbo. Krigsskadeståndet var en del av vapenstilleståndsavtalet och Finland beordrades år 1944 att betala ett skadestånd på 300 miljoner US-dollar till Sovjet. Detta skulle ske i form av olika produktleveranser (trävaror, papper, fartyg, maskiner) under sex års tid. Betalningstiden förlängdes år 1948 till år 1952 och skadeståndet sänktes till 227 miljoner. Den största delen av leveranserna verkställdes med produkter inom metall- och fartygsindustrin. För att detta skulle vara möjligt måste produktiviteten inom industrin öka och på så sätt fick denna ett uppsving (Alestalo 1983: 102). I Åbo skedde det bland annat genom industrikoncernen Wärtsilä och fartygsindustrin Laivateollisuus (Harki 1971: 122ff), något som informanten ovan omnämner i positiva ordalag som en ”lyckospark”. Åsikter om att krigsskadeståndet var oskäligt stort och att rysarna kanske till och med hade hoppats på

att Finland inte skulle klara av leveranserna har förts fram (Ramm-Schmidt 2002: 54ff). Att Finland trots allt lyckades betala krigsskulden har uppfattats och uppfattas fortfarande som en nationell bragd att vara stolt över och detta framkommer också i frågelistsvaren (Hietala 1992: 9).

Framtidstron på ett mera allmänt plan omtalas också:

Så trots allt såg framtiden ljus ut och 50-talet blev ju en vändpunkt för hela Finland. Krigsskulden var betald och hjulen snurrade för fullt för en bättre framtid. Den blev också bättre år för år. Det var en dynamisk tid – inte bara för jag var ung då – utan det var så mycket ljusa förhoppningar som infriades, alla fick det bättre (IF 2000/7:5).

Så här avslutar en kvinna sitt svar. Här är det en ung och hoppfull människa som ser på sin och landets framtid på 1950-talet utifrån 2000-talets perspektiv (jfr Danielson 2002: 32f). Kriget och dess fasor hade hon lämnat, landet var fattigt och nu skulle landet byggas upp med gemensamma krafter. Uttrycket ”hjulen snurrade” kan ses som en metafor dels för en industri som hastigt och effektivt kom igång efter kriget bland annat på grund av återbetalningen av krigsskadeståndet, dels som en metafor för gemensamma ansträngningar och en vilja att få landet på fötter igen. Framtiden omtalas som ljus, en metafor för något positivt och gott till skillnad från det mörker som kriget och de förlorade åren innebar. En skribent skriver att det fanns ”en framåtanda och en livsglädje” (IF 2000/7: 23) trots det allvar som kriget och dess följder innebar.

I frågelistskribenternas svar beskrivs hur folk på 1950-talet var flitiga och ingen räddes tungt, fysiskt arbete, utan man

hjälppte och kunde lita på varandra. Livet var fattigt men ändå bra. 1950-talet uppfattas som "rejält" (IF 2000/7:11). Framtiden såg hoppfull ut – nu skulle livet bli bra samtidigt som skribenterna konstaterar "Det var brist på allt" (IF 2000/7:23). Den materiella knappheten överskuggar ändå inte hoppet om en bättre framtid. Det finns bara en riktning – framåt och uppåt – en framstegstanke med positiva förtecken. Här återfinns inget tvivel om det goda i utvecklingen. En informant beskriver ett fattigt samhälle men skildrar också de framsteg som sker. Han konstaterar i slutet av sitt frågelistsvar såsom många andra skribenter: "Jag minns 50-talet som kanske den bästa tiden i mitt liv. Den var en fin tid" (IF 2000/7:6). Att 1950-talet var en bra tid omtalas av väldigt många. Det blir nästan som ett mantra som skribenterna kollektivt upprepar. Samtidigt gör de en jämförelse mellan dagens värld som trots materiellt välstånd uppfattas som värdemässigt fattigare, med efterkrigstiden en tid som fått ett nostalgiskt skimmer över sig. 1950-talet omtalas som en tid värd att se tillbaka på med längtan, en tid att vara kollektivt nostalgisk över. Visserligen framkommer också mycket negativt om tidsperioden i frågelistsvaren såsom bristen på utbildningsmöjligheter, bristen på varor samt en utbredd alkoholism bland krigsveteranerna. Men trots detta säger informanterna med gemensam mun att det var bättre förr. Nostalgin, som i detta fall kan ses som kollektiv, kan ses som en "längtan efter något förlorat" (Wolf-Knuts 1994: 69). Karin Johannisson påpekar att nostalgi innebär en längtan efter att längta, en slags eskapism, en resa i tiden i detta fall till ett gyllene 1950-tal. Nostalgin kan också ses som en reaktion mot snabba förändringar (Johannisson 2001: 149ff). Ulrika Wolf-Knuts påpekar att nostalgin har regressiva

drag. Att blicka tillbaka kan ses som en av människans försvarsmekanismer, att i samband med att livet känns svårt blicka tillbaka till en tid som upplevs var lättare att leva (Wolf-Knuts 1994: 78).

Slutdiskussion

Vad kan man utläsa ur de emotioner och känslouttryck som direkt eller indirekt återges i frågelistsvaren, och vad säger de om hur 1950-talet uppfattas ett halvt sekel senare? De som har svarat på frågelistan uttrycker ofta, men inte alltid, känslor i samband med sin återgivning om 1950-talet, där uppmaningen att skriva väcker känslor om tiden. Min läsning av deras beskrivningar ger mig en djupare och mera nyanserad förståelse av 1950-talet just på grund av att uppmaningen att skriva om 50-talet sätter känslor i cirkulation hos mig som läsare av informanternas texter (jfr Ahmed 2004).

Läsningen av frågelistmaterialet genom studiet av emotioner, en analys av emotionsord, metaforer och ord med emotiv betydelse, lyfter enligt mig fram betydelser i texten. Här är jag enig med Sara Ahmed om att känslor går att utläsa i språkliga stilistiska figurer. I analysen blir min läsning av texterna och mitt försök att förstå tiden central. Min förståelse av tiden utgående från dessa frågelistsvar ger vid handen att 1950-talet sett ur ett tillbakablickande perspektiv ter sig ambivalent. Här återges både vrede, bitterhet, frustration och sorg men också glädje, lycka, stolthet och framtidsstro. Som ett kollektivt mantra säger de: Det var bättre förr. Texterna innehöll relativt få direkta emotionsord, däremot flera emotiva ord, både positiva och negativa, och ur texterna kan informanternas inställning till och engagemang i fenomen kring den aktuella tiden utläsas. Här bör man komma

ihåg att skribenterna i sina svar framhöll sådant som de reflekterat över under den tid som passerat och att detta kan innebära efterhandsrationaliseringar. Utsagorna bör förstås genom ett raster av tid. I frågelistsvaren uttrycker informanterna rädsla när de mindes krigstiden. Lycka uttrycks när det gäller personlig framgång, att få ett hem och en utkomst och i samband med att välbefindandet ökade. Här ställs det positiva i 1950-talet i relation till ett värdemässigt fattigare nu. Känslor av sorg är ett centralt stråk i frågelistmaterialet. Här gäller det främst sorgen efter de stupade som i vissa fall återges lakoniskt, som ett konstaterande. Att inte tala om saknad och sorg eller att endast konstatera att ens nära och kära stupat i kriget anser jag också är ett sätt att föra fram känslor. Tystnaden blir ett sätt att formulera känslor. Bitterhet framkommer i samband med de uppoffringar som krigsslutet innebar. Stolthet yppar sig i berättandet om hur man hjälpte varandra för att tillsammans bygga upp landet efter kriget. Framtidstron och en bitterljuv nostalgi över flydda tider är ett starkt framträdande drag i materialet. Både stoltheten och framtidstron kan tolkas som en positiv självbild av den ihärdiga, flitiga finländaren som också betalar sin krigsskuld. Genomgången av metaforerna i materialet förstärker de betydelser som presenterats ovan. Här skriver informanterna om tjutande sirener som varslar om fara, om krigsskulden som ett blödande sår, om framtiden som tedde sig ljus, om framsteg som skedde med små steg och en återuppbyggnad som symboliseras av snurrande hjul.

Det förefaller sig relativt uppenbart att de känslouttryck som här presenterats förnas och blir begripliga i ett nationalistiskt ramverk, ett uttryck för den politiska och samhälleliga situation som Finland befann sig i under efterkrigstiden. De känslor som

framställer en negativ spänning såsom sorg och bitterhet samt de positiva känslouttrycken som lycka, stolthet och hoppfullhet är inte varandras motsatser utan kan i denna förståelseram te sig som relaterade till varandra och samtidigt underordnade tidens starka nationalism. De framställer både ett trauma som kriget innebar och en vilja att skapa en ny och bättre värld som förefaller relativt oproblematisk i relation till andra decenniernas världar. Samtidigt omfattar svaren en nostalgi, en längtan till en svunnen tid som ter sig trygg och strukturerad. De känslor som skribenterna, direkt eller indirekt, i dessa arkivtexter sätter i cirkulation "fastnar" i sista hand på läsaren (jfr Ahmed 2002). Att göra en emotionell läsning av arkivtexter anser jag öppnar materialet på ett mera ingående och inlämnande sätt än att endast se efter vad de skriver om. Sammanfattningsvis ger analysen av emotionsord, emotiva ord och metaforer en uppfattning om den stämning eller snarare de stämningar som skribenterna år 2000 ansåg rådde på 1950-talet, med minnen av rädsla för kriget, sorg över förluster, lycka över nyvunnet materiellt välbefindande, bitterhet över uppoffringar, iver över det gemensamma återuppbyggnadsarbetet samt hoppfullhet inför framtiden.

Noter

1. Talko: "Arbetsfest, arbetsgille. Gemensamt arbete som utförs frivilligt utan egentlig betalning; ett motsvarande ord saknas i rsv" (af Hällström & Reuter 2000: 169).
2. I denna artikel behandlas endast delar av frågelistsvaren. Andra teman som förekommer i materialet men som jag kommer att presentera i ett annat sammanhang är krigsinvalid, evakueringen och återfåendet av Porkkala, invandringen av Karelar, talkoarbete, storstrejken, politik samt synen på nationen. I dessa teman kan rädsla, lycka, sorg, vrede och bitterhet, stolthet samt framtidstro och hoppfullhet utläsas.
3. För Finlands del handlar kriget inledningsvis om vinterkriget 1939–40 då Ryssland anföll Finland

och resulterade i 24 000 stupade samt 43 000 sårade. Hit hörde också evakueringen av ca 400 000 civila från Karelen och Hangö udd. Försättningskriget och Lapplandskriget skedde som finskt-tyskt samarbete, dock utan officiell allians, och inleddes 1941 och pågick till 1944. Under dessa krig stupade 70 900 och sårades 140 000 finländare. Antalet utländska frivilliga var omkring 6000. Saldot för dessa krig var att gränsen återställdes till den från år 1940, samt att Finland måste avstå från Petsamo och Hangö och betala betydande krigsskadestånd (Meinander 2006: 174ff).

4. En Aravabostad är en ägobostad som gavs med fördelaktigt lån. Lån gavs enligt prövning av ens ekonomiska situation (Kahri & Pykönen 1984: 521).
5. Finland förlorade 12 % av sin areal och 400 000 civilpersoner evakuerades från Karelen och behövde bostad och utkomst (Meinander 2006: 179).
6. Sedelklippningen utfördes vid årsskiftet 1945–1946, och det var fråga om ett tvångslån till staten (Talvio 2003: 86f).

Litteratur

- Ahmed, Sara 2004. *Cultural politics of emotion*. University Press Edinburgh, Edinburgh.
- Alestalo, Matti 1980. ”Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen”. *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. Toim. Tapani Valkonen et al. WSOY, Porvoo, Helsinki, Juva, s. 102–180.
- Cassirer, Peter 1993. *Stilistik och stilanalys*. Studentlitteratur, Lund (2:a uppl.).
- Danielsen, Hilde 2002. *Husmorhistorier. Norde husmødre om menn, barn og arbeid*. Oslo: Spartacus.
- Drakos, Georg 2005. *Berättelsen i sjukdomens värld. Att leva med hiv/AIDS som anhängig i Sverige och Grekland*. Symposium, Stockholm/Stenahag.
- Enberg, Sture 2004. *I krig och fred. Veteran-generationens dubbla kamp*. Sahlgren, [Otalampi].
- Hagström, Charlotte & Lena Marander-Eklund (red.) 2005. *Frågelistan som källa och material*. Lund, Studentlitteratur.
- Harki, Ilmari 1971. *Sotakorvausten aika*. Gummerus, Jyväskylä.
- Hedquist, Rolf 1978. *Emotivt språk. En studie i dagstidningars ledare*. (Umeå studies in the humanities 25.). Acta universitatis umensis, Umeå.
- Heinonen, Visa 1999. ”Suomalaiset elinolut 1950-luvun alkaessa.” *Täysiä vuosia. Vuoden 1950 muotokuva*. Toim. Anna-Liisa Haavikko. Art house, Helsinki, s. 30–44.
- Hietala, Veijo 1992. ”Tuntematon sotilas Rovaniemen markkinoilla. Suomalaisen elokuvan lajityypit 1950-luvulla.” *Avoin ja suljettu. Kirjoituksia 1950-luvun suomalaisessa kulttuurissa*. Red. Anna Makkonen. (SKS:n toimituksia 567.) Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, s. 3–19.
- Holmberg, Per. *Emotiv betydelse och evaluering i text*. (Nordistica Gothoburgensia 24.) Acta universitatis Gothoburgensis, Göteborg.
- Hällström, Charlotta af & Mikael Reuter 2000. *Finlandssvensk ordbok*. Schildts, Helsingfors.
- Johannisson, Karin 2001. *Nostalgia. En känslas historia*. Bonnier, Stockholm.
- Kahri, Esko & Hannu Pykönen 1984. *Asuntoarkkitehtuuri ja –suunnittelu*. Gummerus, Jyväskylä.
- Kristensson Ugglå, Bengt af 2008. ”Krigsminnen, fredsglömska och det nya krigets ordning.” *Försvaret – under attack! Fyra managementperspektiv på det nya svenska försvaret*. Bengt Kristensson Ugglå et al. Santérus, Stockholm, s. 33–76.
- Kronqvist, Camilla 2007. ”Känslors betydelse för vår förståelse av oss själva och världen”. *Känslornas koreografi. Reflektioner kring känsla och förståelse i kulturforskning*. Red. Lena Marander-Eklund & Ruth Illman. Gidlunds, Hedemora, s. 31–44.

- Kukkonen, Pirjo 1991. "Språkets kommunikativa tystnad – en semiotisk analys." *Papers from the eighteenth Finnish conference of linguistics*. Ed. Jussi Niemi. (Kielitieteellisiä tutkimuksia 24.). Joensuu yliopisto, Joensuu, p. 135–152.
- Kuusi, Hanna 2007. "Nostalginen 1950-luku kulttuurimarkkinoilla." *Menneisyys on toista maata*. Red. Seppo Knuuttila & Ulla Piela. (Kalevalaseuran vuosikirja 86.) Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, s. 127–141.
- Lakoff, George & Mark Johnson 1980. *Metaphors we live by*. University of Chicago press, Chicago.
- Lundgren, Britta 2006. *Oväntad död – förväntad sorg. En etnologisk studie av sörjandets processer*. Carlsson, Stockholm.
- Malmgren, Sven-Göran 1989. "Om övertalande ord i riksdagspartiernas språk." *Orden speglar samhället*. Sture Allén et al. Allmänna förlaget, Stockholm, s. 57–78
- Meinander, Henrik 2006. *Finlands historia. Linjer, strukturer, vändpunkter*. Söderström, [Helsingfors] & Atlantis [Stockholm].
- Melin, Lars & Sven Lange 1985. *Att analysera text. Stilanalys med exempel*. Studentlitteratur, Lund.
- Melin, Lars & Sven Lange 2000. *Att analysera text. Stilanalys med exempel*. Studentlitteratur, Lund (3:e uppl.).
- Nikula, Riitta 2005. *Wood, stone and steel. Contours of Finnish architecture*. Otava, Helsinki.
- Nylund Skog, Susanne 2002. *Ambivalenta upplevelser & mångtydiga berättelser. En etnologisk studie av barnafödande*. Stockholms universitet, Stockholm.
- Pargament, Kenneth 1997. *The psychology of religion and coping. Theory, research, practice*. Guildford, New York.
- Peltonen, Ulla-Maija 2003. *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. (SKS toimituksia 894.) Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ramm-Schmidt, Heinz 2002. *När Finland reste sig ur krigets aska. Personliga upplevelser under metallindustrins uppsving åren 1941–1971*. Litorale, Helsingfors.
- Siikala, Anna-Leena 1990. *Interpreting oral narrative*. (FF Communications 245.) Suomalainen tiedeakatemia, Helsinki.
- Talvio, Tuukka 2003. *Suomen rahat*. Suomen pankki, Helsinki. (3:e utökade uppl.)
- Tuomi, Timo 2005. *Suomalaisten kaupunkikeskustojen suunnittelun tavoitteiden ja todellisuuden kohtaamista toisen maailmansodan lopusta 1960-luvun puoliväliin*. (SKS:n toimituksia 1046.) Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Wennberg, Bodil & Suzanne Wennberg 2002. *Bortom nöd och lust. Hur man överlever en skilsmässa*. Natur och kultur, Stockholm.
- Winther, Marianne Jørgensen & Louise Phillips 2000. *Diskursanalys som metod och teori*. Studentlitteratur, Lund.
- Wolf-Knuts, Ulrika 1994. "Tiden/historien som dimension i etnologisk och folkloristisk forskning med speciell hänsyn till nostalgi." *Tiden och historien i 1990-talets kulturforskning. Föredrag vid en nordisk forskarkurs i Uppsala*. Red. Anders Gustavsson. (Etnolore 15.) Uppsala universitet, Uppsala, s. 62–80.

Opublicerade källor

Åbo, Åbo Akademi,

Folkloristiska arkivet (IF).

IF 2000/7 Svar på frågelistan "Berätta om ditt 50-tal".